

Shamatova A.R. Changes in Woman's life of Modern epoch (On the example of Alexandra Kollontai). Is analysed the problem of the women situation in society in the 19 century. The main attention is paid to the woman's life in a noble family in case of A. Kollontai.
Key words: Russian Empire, Woman question, society, education, nobiliary family.

I. А. Медвідь

БУНТ ПОКОЛІННЯ І СТАВЛЕННЯ ІВАНА ФРАНКА ДО ХРИСТІАНСТВА ТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА

У статті проаналізовано ставлення І. Франка до греко-католицького духовенства та християнства крізь призму конфлікту поколінь. Головну увагу приділено новим поглядам та цінностям, які він репрезентував. Показано, як несприйняття цих поглядів та цінностей з боку певної консервативної частини галичан зумовило формування образу Франка-безбожника.

Ключові слова: Іван Франко, духовенство, християнство, бунт покоління.

Ставлення І. Франка до християнства та греко-католицького духовенства – одна з найбільш контроверсійних тем у франкознавстві. Складність полягає в тому, що, беручи окремі цитати з його наукових праць та художніх творів, а також спогадів про нього, можна довести як те, що Франко був запеклим атеїстом і антиклерикалом, так і те, що він був людиною глибоко віруючою, яка охоче приєднувала з духовенством. Праць, що демонструють один із полярних поглядів є чимало. Як приклад першого підходу, О. Назарук [1] та Г. Костельник [2] з клерикально-консервативного боку, і радянські дослідники – А. Брагінець [3] та І. Головаха [4] – з лівого боку. Як приклад іншого підходу – о. І. Музичка [5] та Я. Гриневич [6]. У цій статті я спробую розглянути цю проблему в контексті епохи та середовища, в якому жив І. Франко. На мою думку, цей контекст дозволить краще зрозуміти його ставлення до релігії та Церкви.

В міжвоєнний період на Галичині точилася дискусія щодо доцільності чи недоцільності вшанування І. Франка [7]. Характер цієї дискусії був достатньо емоційним. Натомість о. Т. Савойка досить виважено намагався подивитися у корінь і зрозуміти, чому І. Франко став таким, яким став. На його думку, він став вільнодумцем під впливом трьох головних факторів: конфлікт поколінь на ґрунті національної ідентичності; мода на соціалізм: «Бути “радикалом”, соціалістом, “атеїстом”, тощо, значить тоді в молоді літа – бути культурним»; вплив ідей М. Драгоманова, «хоч для України неконструктивних, але нових, бунтівничих, захоплюючих» [8, 1]. У цій статті я б хотів розвинути тезу о. Савойки і подивитися на погляди Франка в контексті доби, в якій він жив і на факторі покоління.

Характерною особливістю формування української нації на Галичині було те, що наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. її провідниками було майже винятково духовенство [9, 59–70]. Перевагою духовенства східного обряду була можливість одружуватися, що зумовлювало спадкоємність священницької верстви (сини священників часто теж ставали священниками). Відтак, створювалася спадкоємна українська еліта [9, 69]. Втім, Весна народів 1848 р. запустила процеси широких змін, з'явилися нові можливості і виклики. Покоління Франка було першим поколінням, в якого з'явилися нові можливості для здобуття освіти. Внаслідок освітньої реформи 1869 р., по-перше, запроваджено обов'язкову шкільну освіту для дітей від 6 до 14 років; по-друге, керівництво середніми школами остаточно перейшло від Церкви до світських шкільних рад [9, 90]. Як наслідок реформ, це чи не перше поко-

ління галицьких русинів, яке змогло витворити світську інтелігенцію, яка б підважила домінацію клерикальної інтелігенції. Це покоління, яке сформувало народовську та радикальну течію, де провідну роль почала відігравати світська інтелігенція, а в старшій генерації старорусинів домінувала клерикальна інтелігенція [9, 141]. Кінець 1870–80-і рр. – це період, коли «професорський» етап національного руху прийшов на зміну «попівському» [10, 37]. Б. Янишин, аналізуючи народовський рух, наводить дані, що 50% проводу народовців становили педагоги, а священники лише 11%, хоча 65% членів цього проводу були зі священничих родин [10, 45]. І це якраз час, коли І. Франко почав активну суспільно-політичну діяльність.

Молоде покоління переважно ідеалістично дивиться на світ, і шукає нових розв'язків проблем і викликів. Не завжди пропоновані розв'язки відповідають цінностям старшого покоління. Так виникає конфлікт поколінь. Молодше покоління також прагне до професійної і творчої самореалізації, і на шляху до цієї самореалізації воно неминуче зіштовхується зі старшим поколінням, яке перебуває в домінантній позиції, оскільки має більше досвіду, займає провідні посади, нав'язує свої типи дискурсів. Молодше покоління намагається підважити цю домінацію. І. Свенціцький, пишучи про 1870–80-і рр. так змальовував атмосферу бунту: «І почалася серед галицьких русинів велика метушня: старші станули на молодших за непослух, за охоту дітей вчити батьків; духовенство проти світських за вільнодумство; влада проти майбутніх грізних бурителів за погрозу існуючому ладові, мужі і мужчини проти жінок за нечувані якісь емансипаційні стремління – від кухні і шитва до політики, богачі проти бідняків за посяг на їх добро, за визиск» [11, 73].

І. Франко став на шлях цього бунту молодих, які прагнули підважити авторитет клерикальної інтелігенції. Звісно, не всі ставали на цей шлях, але його можна вважати провідником цього молодого покоління. Наведу приклад з життя І. Франка, що добре ілюструє цей бунт молодих проти старших. У листі до О. Рошкевич 22-річний Іван писав: «Виладжую до друку триактову комедію політично-літературну “Жаби”, в котрій будуть висміяні “до крайніх преділ” наші літературні та професорські поваги – Ільницький, Шараневич, Огоновський, Барвінський, Партицький, Площинський» [12, 138]. Ймовірно, стан викладання в Львівському університеті, зокрема на філософському факультеті, підштовхнув його до бунту [13, 153–155].

Хоча, можливо, ще однією з причин, що підштовхнула І. Франка стати на цей шлях був його арешт і невдача в першому коханні. Як відомо, Ольга Рошкевич – перше кохання Івана Яковича – була дочкою священника Михайла Рошкевича, пароха с. Лолин (Долинянщина). Спершу, він сприймав його як перспективну партію для дочки, але звинувачення у соціалізмі й арешт І. Франка (1877–1878) змусили о. Михайла кардинально змінити думку. Він відмовив Іванові в проханні одружитися з Ольгою і заборонив з'являтися в їхньому домі [13, 320]. Припускаю, що це могло глибоко зачепити І. Франка і погіршити його ставлення до духовенства. Він міг сприйняти це рішення батька Ольги також як спробу станової дискримінації, а в подальшому став гостро критикувати духовенство. З листа до О. Рошкевич (1879 р.) помітне роздратування тим, що Ольга виходить заміж саме за священника: «Пощо ти писала той лист, та і в такий спосіб, що то і добре, тебе ніхто не силує, тільки заблагос тобі попадею бути, ну, і йдеш за попа. Люба, подумай собі, які думки мусив насунити мені отой лист!» [14, 191].

Наведемо кілька прикладів франкової критики духовенства. Зокрема, у статті «Що се за інтелігенція – галицькі попи?» (1879) він ділить галицьких священиків на дві категорії – «попи пасивного типу» і «попи-практики». Перші – погано освічені, не вміють проповідувати, невміло ведуть господарство, постійно нарікають і клянуть, а в побуті мало чим відрізняються від селян. Інші – добре освічені, прагнуть вести «європейський спосіб життя», активні в господарському та публічному житті, улесливі і хитрі. Обидва типи, на думку І. Франка, об'єднують тільки про власні інтереси, економічне визискування простого народу, прислужництво панам, хоча тип «попів-практиків» прикривається, що всіляко дбає про своїх парафіян [15, 228–251]. У статті «Попи і економічне положення українського народу в Галичині» (1883) І. Франко критикував економічне визискування священиками селян, наводячи різні статистичні дані [16, 251–256]. Крім критики різного роду економічного визискування священиками простого люду, він також критикував священиків за те, що насправді не вчать людей правдивого християнства. Так, у статті «Радикали і релігія» (1898) І. Франко звинувачував священиків в еретичних поглядах, характерних для гностицизму чи маніхейства (хоч він прямо не вживав ці терміни). На його думку, священики насаджують селянам бачення світу як арени боротьби доброго і поганого богів, намагаються синкретизувати християнство з язичництвом, бо більше уваги приділяють всіляким демонам, злим духам і різним іншим народним забобонам, ніж вченню про Бога [17, 271]. Тому фактично закидав галицькому духовенству те, що воно намагається використовувати страх перед Божою карою чи злими силами як головний інструмент, яким можна затягувати людей до Церкви. Натомість правдива християнська віра мала би ґрунтуватися не на страху, а на любові до Творця.

Чи був Франко атеїстом? Питання складне, але, на нашу думку, скоріше за все, ні, адже його релігійні погляди значно складніші, ніж схема «віруючий – атеїст». Образ Франка-безбожника утворився внаслідок зіткнення модерного та традиційного світоглядів, а його інтелектуальна праця була спрямована не стільки на заперечення релігії, Бога і Церкви, скільки на секуляризацію. Франковий підхід передбачав можливість кожної людини обирати собі у що вірити, до якої церкви їй ходити, чи взагалі не ходити до ніякої та не боятися, що за релігійні погляди її будуть дискримінувати.

В листі до О. Рошкевич від 1878 р. І. Франко писав: «Соціалізм же ґрунтується на неограниченій свободі зичності під оглядом переконань, – значить, не може відбирати війни релігійним переконанням, не може на силу відбирати їх нікому, коли вони кому дорогі або святі». Він переконував, що соціалісти виступають проти державної релігії, релігійні організації не можуть фінансуватися з державної казни, а тільки з добровільних пожертв самих вірних, релігійна наука не має викладатися в школі, а в крайньому випадку може бути факультативним предметом [18, 114]. Богослужіння, за І. Франком, є «не громадським ділом, а ділом поєдиних людей, так що, котрі схотять мати собі церков, попа і т. д., ті нехай і удержують їх своїм коштом» [19, 163]. Тобто, це є типово ліберальний підхід, а не комуністичний (з його войовничим атеїзмом), як його намагалася представити певна частина галицького кліру в міжвоєнний період [7, 97].

І. Франко писав про боротьбу науки з вірою [20, 124–125], яка є боротьбою ідей і під час якої прогресивніші ідеї витісняють застарілі. Тому зовсім не йшлося про нищення церков, переслідування віруючих лю-

дей чи щось подібне. Його боротьба є не стільки боротьбою з Церквою, релігією чи духовенством, скільки боротьбою зі всіма спробами маніпулювати релігією задля влади чи власного добробуту. Він наголошував, що «радикали ніколи не виступають і не виступали ані против віри в Бога, ані против жадної основи правдивої релігійності... Так само і не виступають проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступали і виступають і будуть виступати завжди проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання і озуманення народу» [17, 270]. І. Франко як типовий позитивіст вірив у те, що людський розум, на основі наукових підходів, побудує кращі суспільні відносини. «Ми, раціоналісти, – писав він, – ми твердо переконані, що розум і просвіта не суперечать релігії і правдивій релігійності, але противно, мусять бути її основою. Темний, дурний і тупий чоловік не може бути правдиво релігійним» [17, 270].

І. Франко не заперечував також і християнську мораль, але виступав проти «катехитично-догматичної моралі», яку частина духовенства намагається представити як єдино християнську. У передмові до своєї поетичної збірки «Мій ізмарagd» (1897 р.) він пише: «Та я певний, що в основі своїй вона (моральність І. Франка. – І. М.) далеко більше зближена до моральності всіх тих великих учителів людськості, «ишущих Царствія Божія и правди Сго», ніж коліннопреклонна, поклоннобійна, черствосердна моральність багатьох стовпів церкви, покликаних та непокликаних обронців релігії» [21, 180]. Навіть такий, здавалося б, поміркований підхід, з позиції сучасної людини, був на той час досить радикальним. Цей підхід був одним з виявів бунту молодого покоління, яке прагнуло змін. Це був серйозний виклик для консервативної частини тогочасного галицького суспільства. І. Свенціцький так писав про реакцію на цей виклик: «Ідеологія соціалізму, навіть у найспокійнішій формі поширювання академічних ідей рівності, справедливості й особової волі серед найманців-робітників, була для консервативно-клерикального світогляду австрійського уряду і для галицької суспільності 70-тих років висловом бунту, безбожжя й анархії» [11, 88].

Узагальнюючи, можна сказати, що І. Франко став одним з провідників молодого покоління, в якого з'явилися нові можливості, і яке не хотіло йти шляхом батьків і дідів. Переосмислення релігії, ролі духовенства у суспільстві та секуляризації, що пропонував поет, як нові прогресивні ідеї були гостро сприйняті консервативною частиною суспільства. Вона критикувала його та сприяла створенню образу людини невірної. Натомість сам І. Франко не відкидав ідеї Бога та християнської моралі, але рішуче відкидав надмірне втручання духовенства у життя людей та критикував «колінопреклонну та чолобитну» мораль.

1. Назарук О. Світогляд Франка. Чи може наш нарід прийняти його культ? // *Нова Зоря*. – 1932. – Ч. 45.
2. Костельник Г. Ломання душі (з літературної критики) [1923] // *Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х рр. ХХ ст.* – Л., 2010.
3. Брагінець А. *Іван Франко – видатний атеїст-просвітитель*. – Л., 1956.
4. Головаха І. *Атеїзм Івана Франка*. – К., 1961.
5. Музичка І. *Іван Франко – українському народові невідомий християнин* // *Вісник Львівського Університету. Серія: журналістика*. – 2006. – Вип. 28.
6. Гриневич Я. *Віруючий Франко. У сторіччя народин Великої Сина України*. – Н.-Й., 1956.
7. Медвідь І. *Між релігією і нацією: дискусії щодо культури Франка в церковному середовищі Галичини в 1920–30-і рр.* // *Наукові записки Запорізького національного*

- університету. – 2014. – Вип. 40.
8. Савойка Т. Чи був Франко атеїстом? // *Новий Час*. – 1932. – Ч. 137.
  9. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. – Л., 2014.
  10. Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і рр. XIX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.
  11. Свенціцький І. Суспільне тло творчості Івана Франка // *Іван Франко у критиці...*
  12. Франко І. Лист до О.М. Рошкевич, 2.01.1879 р. // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 48. – К., 1986.
  13. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006.
  14. Франко І. Лист до О.М. Рошкевич, кінець червня 1879 р. // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 48.
  15. Франко І. Що се за інтелігенція – галицькі попи? // *За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя України XIX – початку XX ст.* – Кн. IV. – К., 1929.
  16. Франко І. Попи і економічне положіння українського народу в Галичині // *За сто літ...*
  17. Франко І. Школа і релігія // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 45. – К., 1986.
  18. Франко І. Лист до О.М. Рошкевич, 20.08.1878 // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 48.
  19. Франко І. Чого хоче галицька робітничка громада? // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 45.
  20. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 45.
  21. Франко І. Мій ізмаргд. Передмова // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 2. – К., 1976.

Medvid I.A. The revolt of the generation and Ivan Franko's attitude towards christinity and greek-catholic clergy. In this paper the problem of Ivan Franko's attitude towards Christianity and Greek-Catholic clergy is discussed through the conflict of generations. Special attention is given to new views and values which were represented by I. Franko. It is shown that some conservative part of Galicians did not percept these views and values. This caused the creation of the Franko-atheist image.

Key words: I. Franko, clergy, Christianity, revolt of the generation.

Л. І. Рожкова

СУМЩИНА ТА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується проблема військовополонених періоду Першої світової війни. Розкривається питання залучення полонених до робіт на промислових підприємствах, у сільському господарстві. Особлива увага приділяється військовополоненим німецької та австро-угорської армій, що перебували на території Сумщини. **Ключові слова:** Перша світова війна, військовополонені, Сумщина, примусова праця.

1914 р. відкрив відлік нового століття, позначеного війнами тотального характеру. Залучення колосальних людських резервів і матеріальних ресурсів, військової техніки, поширення воєнних дій на територію кількох держав призвели до небачених військових втрат. Військовополонені, поряд з пораненими, біженцями, виявились однією з найбільш уразливих соціальних груп. Роки війни стали суттєвим випробуванням суспільства на етнічну, соціальну, релігійну толерантність і на гуманізм в цілому. Вивчення історії військового полону має не лише пізнавальну цінність. На початку XXI ст. у військових конфліктах та локальних війнах, як і сто років тому, потребують вирішення проблеми визначення статусу військовополонених, гуманного ставлення до них, повернення на батьківщину. Засвоєння історичних уроків Першої світової війни сприятиме утвердженню у суспільній свідомості, міжнародно-правовій та політичній практиці антивоєнних цінностей, унеможливить відтворення «втрачених поколінь» у майбутньому.

Однією з провідних тенденцій сучасної історіографії є зміщення дослідницького інтересу з суто воєнних, дипломатичних аспектів у бік соціальних. Як зазначають О. Реєнт і Б. Янишин, «війна – це не лише бойові дії, але й життя соціуму в режимі екстремального часу, глибокі соціальні, економічні, психологічні, ментальні зрушення» [1, 20]. 2013 р. побачила світ колективна праця українських істориків – «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна». Це – перше в українській історіографії узагальнююче видання, присвячене впливу війни на суспільні процеси. Певне місце у дослідженні приділено становищу військовополонених австро-угорської та німецької армій, які віднесені до тимчасових маргінальних груп населення. Подаються узагальнені кількісні дані полонених Центральних держав, аналізуються правові документи щодо становища військовополонених, які діяли в період війни, у загальних рисах охарактеризовано їх становище [2, 476–480].

Дослідження німецького історика Р. Нахтігала розкриває історію розташованого у селищі Дарниця під Києвом табору військовополонених, що існував з весни 1915 р і через який пройшла більша частина військових бранців Центральних держав [3]. Й. Саєвич дослідив роль української громади в утворенні таборів військовополонених українців російської армії в Австро-Угорщині та Німеччині, національно-патріотичну та культурно-освітню працю галицько-буковинських і наддніпрянських громадсько-політичних діячів серед полонених українці; показав матеріально-побутові умови табірної життя [4]. Існує досвід вивчення історії військового полону у регіональному контексті [5–6]. Проте, на матеріалах Сумщини ця проблема ще не досліджувалася. У роботі М. Манька – «Суми та сумчани у документах та спогадах сучасників» згадується табір для військовополонених австро-угорської та німецької армій, що знаходився в Сумах, поблизу залізничного вокзалу, але відомостей про нього немає [7]. У статті сумських краєзнавців Н. Євтушенко та І. Скворцова, присвяченій повсякденному життю Сумського повіту в роки війни, є згадка про сумчанина – солдата А. Фоменка, який потрапив у полон 1915 р., перебував у таборі німецького міста Зальцвельд, цитуються його листи до родини [8].

Джерельну базу цієї статті склали документи з фондів Держархіву Сумської обл. Нами залучено документи місцевих органів управління із фондів 814 – «Конотопська міська управа», 1001 – «Земські начальники», 1064 – «Поліцейський пристав 2-го стану Роменського повіту», 1045 – «Поліцейський наглядач Павлівського рафінадного заводу», навчальних закладів, зокрема ф. 820 – «Конотопська чоловіча гімназія» та ф. 2362 – «Колекція документів з історії Сумщини». Тут містяться матеріали, що характеризують становище, умови перебування та праці військовополонених на території Сумщини, а також напрями переміщення полонених наприкінці війни. Документально зафіксовані факти втеч і розшуку місцевою поліцією полонених, а також наводяться приклади гуманного ставлення до військових бранців з боку місцевої влади та цивільного населення.

1994 р. у Сумах відновився вихід газети «Сумской голось» (видання під такою назвою виходило в 1905–1906 рр.). До 80-х роковин від початку Першої світової війни побачив світ тематичний номер газети (за редакцією І. Скворцова), який складався з публікацій «Сумского вестника» 1914–1917 рр., листів та щоденників сумчан – безпосередніх учасників війни [9]. На сторінках газети вміщено декілька публікацій, присвячених військовополоненим німецької та австро-угорської армій, що перебували на території Сумщини.